

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БАРАБАШ О. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
та інформаційного права
(Національний університет
«Львівська політехніка»)

УДК 34.01

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ В НОВИЙ ЧАС

У статті досліджено розуміння поведінки людини філософами та правниками нового часу. Визначено декілька течій розуміння поведінки людини. Охарактеризовано мотиви як чинник вибору вектора поведінки.

Ключові слова: людина, поведінка, поведінка людини, концепції поведінки людини, мотиви поведінки людини.

В статье исследовано понимание поведения человека философами и юристами нового времени. Определено несколько течений понимания поведения человека. Охарактеризованы мотивы как фактор выбора вектора поведения.

Ключевые слова: человек, поведение, поведение человека, концепции поведения человека, мотивы поведения человека.

The article explored the understanding of human behavior lawyers and philosophers of modern times. Determined several trends understanding of human behavior. Characterized motivation as a factor in the choice of vector behavior.

Key words: man, behavior, human behavior, concepts of human behavior, motives of human behavior.

Вступ. Беззаперечним є той факт, що поведінка людини, маючи не лише статичні, але й динамічні властивості, здатна до еволюції паралельно з ходом історії. Можна припустити, що дослідження поведінки особи було відображене в усній та письмовій формі ще з доісторичних часів. У період праісторії, коли відбувалася біологічна еволюція людини, ішло формування її мислення, інтелекту й мови, складалися перші світоглядні уявлення, ранні форми релігій, міфологічних систем [18, с. 64]. Вважаємо, що для повного розуміння сутності поведінки людини в епоху сучасності необхідно дослідити розвиток аналізованого явища в Новий час.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути підходи до розуміння поведінки людини в Новий час.

Результати дослідження. Розвиток уявлень про поведінку людини в новоєвропейській філософії права був зумовлений соціокультурно, оскільки перед людиною Нового часу постала проблема вибору оточення та власного укорінення в життєвому світі та культурі [1, с. 32].

Ф. Бекон сформулював принципи, які можна вважати загальними методологічними принципами концепції поведінки людини Нового часу. Філософ визнавав дві істини: божественну й наукову (філософську). Згідно з його переконаннями існує душа богонатхненна (розумна, або

раціональна) і душа плотська (створена). Богонатхненну душу Бекон залишив для вивчення богослов'я, теології, а плотська душа стала предметом дослідження філософії й психології. Цим розподілом Бекон відстояв науковий підхід до дослідження психіки людини [2].

У XVII сторіччі Рене Декарт запропонував ідею рефлексивності поведінки людини. Продовжуючи розвивати ідеї Сократа, він також виділяв у людині тіло й душу [3, с. 471]. Учений прийшов до висновку, що тіло не потребує душі як джерела активності, розглядається як машина, що функціонує за законами механіки. У «Началах філософії» Декарт стверджує, що основна досконалість людини полягає в тому, що вона володіє свободою волі. Будучи вільною у своїх діях і поведінці, людина скоює вчинки, які можуть заслуговувати схвалення чи осуду. Джерелом помилок є воля, яка ширша за розум і може виходити за його межі. Філософ не сумнівається в реальності добра, бо немає нічого реального у світі, у чому не було б хоч небагато добра, тоді як зло – тільки недолік і не може розглядатися без реального суб'єкта, в якому воно знаходиться [3, с. 479].

Необхідною умовою поведінки людини, на думку Декарта, є дотримання морального закону, який включає чотири моральні правила, зокрема, коритися законам своєї країни й дотримуватися релігії, а також прислухатися до поміркованих думок мудрих людей; дотримуватися принципів, які людина визначила для себе як основні, а «йдучи якомога пряміше, не звертати вбік із будь-якого приводу»; боротися із собою й перемагати себе, змінювати свої бажання, а не світовий порядок і «звикнути до думки, що в повній нашій владі знаходяться лише наші думки»; правильно думати, щоб правильно діяти й отримати всі добротності й усі доступні блага: «Недостатньо мати гарний розум (esprit), найважливіше – це добре його застосувати» [4, с. 257].

Одним із засновників школи природного права став Гуго Гроцій, який розглядав природне право як правила поведінки людини, породжені природою людини, яка спонукає її до взаємного спілкування [1, с. 179].

Т. Гоббс вважав, що основними моральними спонуками в поведінці людини є прагнення до самозбереження та власної цілісності. Предметом потягів і бажань він вважав благо, а зло розглядав як предмет відрази та ненависті. Гоббс, на відміну від Декарта та його безплотного розуміння природи людських потягів, розглядав їх як тілесно локалізовані чуттєві прагнення, що визначають поведінку людини. Спіноза, вказуючи на ілюзорність свободи волі за Декартом, на спонтанність вольового імпульсу, вважав найважливішою спонукою поведінки людини потяг, який при усвідомленні його стає бажанням, що стосується вже не тільки тіла, але й душі [5, с. 348].

Гоббс підтримував золоте правило: не роби іншому того, чого не бажаєш собі. Спільним критерієм поведінки та мотивації діяльності людей, за вченням Гоббса, є користь, вигода для держави.

Основою концепції поведінки людини в Локка є категорія природного розуму, яка дає людині уявлення про моральний закон природи – прояв божественної волі, якою повинні керуватися у своїх рішеннях люди. Доказом існування закону природи є те, що люди усвідомлюють необхідність узгоджувати свої дії з вимогами сумління. Не всі люди, на його думку, з різних причин здатні бачити й відчувати в собі цей закон природи, закон сумління, однак, спираючись на розум, можна визначити межі свавілля й покірності, окреслити поведінку людей [6, с. 6].

У концепції Жан-Жака Руссо важливим є заперечення необхідності наявності правителя й того, ким правлять. Свобода, як і рівність, вважалася найвищим благом людей [7, с. 312]. Для досягнення такої свободи мислитель висуває ідею народного суверенітету, суть якої полягає в тому, що укладаючи своєрідний суспільний договір, усі його учасники отримують рівні права. Для цього необхідно, щоб кожна особа відмовилася від прав, які належали їй раніше, зокрема, від права на захист своєї особи й свого майна, а замість цих прав, що ґрунтувалися на силі, отримала громадянські права й свободи, включаючи й право власності. Після укладення такого договору особа та її майно знаходяться під захистом спільноти. Індивідуальні права, таким чином, набувають юридичного характеру, оскільки вони

забезпечуються взаємною згодою й спільною силою всіх громадян. Як наслідок суспільного договору утворюється асоціація рівних і вільних індивідів – еталон громадян сучасних демократичних правових держав, які є свідомими настільки, щоб самотужки контролювати й регулювати власні вчинки.

Філософсько-правова проблема поведінки людини в німецькій класичній філософії права поставала як об'єкт аналізу в працях Ф. Гегеля, І. Канта, Л. Фейербаха, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга, А. Шопенгауера.

Імануїл Кант розрізняв зовнішні й внутрішні основи поведінки людини; зовнішні (або юридичні) основи він розглядав як такі, що забезпечуються насиллям, а внутрішні (суб'єктивні, моральні) основи поведінки людини випливають з усвідомлення нею внутрішнього обов'язку. При цьому право стосується вчинків, мораль – переконань, легальність – дій, а етика – того, якими вони повинні бути [8, с. 152].

Людина перебуває під владою природних, часто егоїстичних та неморальних потреб, одночасно володіє свободою волі, яка дозволяє їй бути носієм морального закону. Це знаходить прояв в антиномії Канта, яка проголошує, що людина невільна, а антитеза підкреслює, що людина вільна [9, с. 359].

На думку Канта, людина за природою не є ні доброю, ні злою, а стає такою чи іншою через свою поведінку. Людина має суб'єктивну спроможність відмежовувати себе від дійсності, створюваної іншими людьми, а тому вона покликана на рівні власної суб'єктивності визначати свою автономію, незалежність. Умовами цього є людська комунікація або спільний, загальний інтерес, у контексті якого відбувається спільне розуміння певних реальних та уявних речей, що перетворює їх на об'єкти, котрі стають спільно усвідомлюваними. Основними формами діяльності людини, за вченням І. Канта, є пізнання, практика й пізнання, поєднане з практикою, що породжує творчість [1, с. 204].

Фіхте переніс аналіз поведінки людини на процес історичного розвитку суспільства. Він вважав, що свобода можлива для людини в тому самому світі, де панує необхідність [10]. Відмовляючись від кантівського протиставлення надчуттєвого світу чуттєвому, Фіхте стверджував, що свобода й необхідність співіснують в одному світі.

У центрі поглядів Шеллінга лежить філософія свободи, причому вільна поведінка людини безпосередньо впливає з надчуттєвого початку в ній. Як істота надчуттєва, людина визначає себе не емпіричною необхідністю, її поведінка витікає з внутрішньої сутності людини як вільної істоти, однак саме тому така поведінка є необхідною. У поведінці людини абсолютна свобода тотожна абсолютній необхідності, оскільки вільним є лише той, хто діє відповідно до законів власної сутності й не визначається чимось іншим (ані тим, що знаходиться в ньому, ані поза ним) [11].

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель сприйняв основні положення Канта про те, що в поведінці людини визначальне місце займає моральна необхідність. Філософ зазначав: «Людина не зупиняється на тому, що є, а стверджує, що всередині себе самої вона володіє масштабом права. Вона може підкорятися необхідності й владі зовнішнього авторитету, але ніколи вона не підкоряється їм так, як вона підкоряється необхідності природи, бо її внутрішній голос завжди їй говорить, як повинно бути, і в собі самій вона знаходить підтвердження або непідтвердження того, що має силу закону. У природі найбільшою істиною є те, що закон узагалі існує. У правових же законах розпорядження має силу не тому, що воно існує, а тому, що кожна людина вимагає, щоб воно відповідало її власному критерію» [12, с. 18]. Підкреслюючи, що в суспільстві діє специфічна неприродна необхідність, Гегель стверджував, що соціальна необхідність створюється самими людьми й поширюється на їхню поведінку.

За Гегелем поведінка людини є результатом прояву її внутрішніх суперечностей. Пояснюючи природу суперечностей, Гегель відштовхується від розуміння абсолютного надсуб'єкта, який приводить у рух історію, використовуючи для цього суперечності, присутні в усіх сферах природного, соціального й духовного світів, зокрема й у змісті правової реальності. Завдяки виникненню, загостренню й вирішенню безлічі суперечностей здійснюється рух усіх форм суцього [1, с. 232–233].

У філософії Г. Гегеля розуміння совісті як ефективного регулятора поведінки людини досягло найповнішого виявлення. Філософ вважав, що конкретність добра істинна совість реалізує в моральності, тобто в поєднанні суб'єктивності, уособленої єдністю совісті й обов'язку, з правом як об'єктивною нормою. У такий спосіб можна розглядати свободу як реалізоване добро [13].

У своїх поглядах на поведінку людини Фейєрбах заперечує вчення Канта й Гегеля. Людина, на його думку, керується у своїй поведінці не абстрактним категоричним імперативом (Кант), а власним прагненням до щастя. Полемізуючи з Гегелем, філософ вважав, що свобода поведінки людини – не абстрактна категорія мислення, а рух людини до щастя, причому щасливою людина може бути лише за певних умов (як птах у польоті чи риба у воді), а умови для щастя їй слід створити. Тому головною засадою філософії Л. Фейєрбаха є створення умов життя, які б відповідали людській природі, були людськими. При цьому почуття та пристрасті, що визначають поведінку людини, філософ розглядав як головні чинники історичного процесу.

Артур Шопенгауер вважав, що почуття відповідальності людини за свою поведінку свідчить про свободу людини, однак почуття також підпорядковані невлемому закону мотивації. Розглядаючи волю як абсолютне начало життя, філософ підкреслює і її внутрішню сліпоту, вічну невдоволеність, оскільки вона є для людини невичерпним джерелом страждань, збудником егоїзму й жорстокості. Усвідомлення цього веде до висування принципу співчуття, що уможливорює справжню свободу волі, яка є вже скоріше свободою від волі, звільненням від її невідступного тиску, а отже, і нищенням волі як такої [14, с. 34].

Розвиток концепції поведінки людини у філософії права XIX – XX ст. був зумовлений насамперед кризовою ситуацією в розвитку філософії, яка склалася на початку XIX ст. На той час класична філософська парадигма, зорієнтована на ототожнення основних характеристик світу зі специфічними характеристиками природи або світового духу, структурно адекватного природі, вичерпала можливості свого розвитку. Криза просвітницького способу філософування виявилася у неспроможності використання традиційних підходів і світоглядно-методологічних орієнтацій для розв'язання нових проблем, що постали перед філософією права. Відбулися радикальні зміни, пов'язані з крахом раціональних цінностей класичної філософії й потребою в зміні філософської парадигми, що знайшло втілення в некласичній філософії [1, с. 359]. На практичному рівні роль розуму епохи модерну зводиться до інструментальної функції, а на теоретичному рівні розум розглядається як здатність до класифікації, висновків і дедукції незалежно від особливостей змісту, тобто як абстрактне функціонування механізму мислення [15, с. 83]. Таким чином, утрачається традиційна властивість розуму, яка полягає у визначенні вищих орієнтирів, мети й поведінки людини. Позиція Платона про те, що вища мудрість полягає в дотриманні єдності ідей істини, добра й краси, нині втратила для науки й філософії свій евристичний потенціал.

Починаючи з XIX ст., поведінка людини стала об'єктом дослідження багатьох наук. Одним із перших наукових підходів до пізнання та розуміння феномена поведінки особи був біологічний підхід. Представники цього напрямку (Чезаре Ламброзо, Артур де Гобіно) проводили паралелі між поведінкою біологічних і соціальних організмів. Їхнє твердження базується на теоріях етології та вказує на те, що людина успадкувала від тварини багато інстинктів, якими й керується в повсякденному житті. Розглядаючи поведінку особи як результат тривалої біологічної еволюції, вони відслідковують походження складних форм людської діяльності від найпростіших одноклітинних організмів [16, с. 261].

Продовжив та вдосконалив цей напрям дослідження поведінки особи вчений І. Павлов, котрого можна вважати засновником вітчизняної науки про теорію поведінки в цілому. Вихідне поняття його біологічної системи – сигнал, умовний рефлекс. Учений виокремлює сигнали першої та другої систем. До першої належать сигнали, пов'язані з чуттєвим відображенням предметного світу, до другої – сигнали, що здійснюють опосередковане, абстрактне відображення, яке І. Павлов пов'язував із виникненням мовної здатності людини. Таке поєднання, зафіксоване як результат життєдіяльності та її певного впорядку-

вання, було назване динамічною стереотипією в роботі головного мозку. Отже, будь-яке формування стереотипу, його динаміка, зміна, перетворення (особливо його руйнування) викликають посилення емоцій. Таким чином, І. Павлов віднайшов одну з детермінант поведінки особи [17, с. 300].

Інший напрям дослідження особи та її поведінки – психологічний – видається більш логічно виправданим. Серед сукупності психологічних течій, що значну увагу приділяють феномену поведінки особи, виділяють теорію психоаналізу й біхевіоризм. Засновники динамічної течії (психоаналізу), Зигмунд Фрейд та Карл Юнг, спираючись на відомості природничих наук і дотримуючись біологічного стилю мислення, головним рушієм поведінки особи вважали два інстинкти: самозбереження та сексуальний інстинкт [18, с. 47].

Сексуальний інстинкт (лібідо) став центральною ланкою психоаналізу. Лібідо, на думку Зигмунда Фрейда, – це певний вид енергії свідомості, що детермінує ключові життєві вияви людини. З точки зору вчення про лібідо процес психічного розвитку людини є за своєю сутністю біологічно детермінованим процесом перетворень її сексуального інстинкту. Проте Зигмунд Фрейд із цілої низки причин змушений був корегувати свою систему. Труднощі, пов'язані зі зведенням усієї людської поведінки до проявів сексуальності (з одного боку, вплив подій Першої світової війни (страждання людей, пов'язані не із сексуальними переживаннями, а з травмуючими випробуваннями війни), з другого – критика опонентів), змусили Зигмунда Фрейда і його прибічників дещо переглянути структуру інстинктів (волі до влади, сексуально-еротичного інстинкту, марнославства, агресивності) [19, с. 306].

Прибічники біхевіоризму вважали, що предметом психології може бути тільки та поведінка людини, яка піддається доступному об'єктивному спостереженню матеріальних процесів, а не психічні стани.

Джон Уотсон та Беррес Скіннер заперечували вплив на поведінку внутрішньопсихічних факторів, висуваючи теорію «оперантної поведінки», тобто поведінки, що оперує з оточенням, аби дійти до певних наслідків. Така поведінка складається з трьох елементів: фактора впливу, відповіді на вплив та підкріплюючого наслідку (системи заохочень або покарань) [20, с. 86]. Таким чином, за вченням біхевіористів, поведінка особи у своїй основі визначається не внутрішніми психічними процесами, а механічними впливами зовнішнього середовища за принципом «стимул – реакція».

Як видається, обидві течії психологічного напрямку, незважаючи на деяку утопічність останнього, можна певною мірою вважати підвалинами й передумовами формування соціологічного напрямку аналізу поведінки особи, у тому розумінні, що перший значною мірою окреслив понятійно-категоріальний апарат і теоретико-методологічну базу останнього. Основною відмінністю між ними є те, що соціальний напрям підходів до феномена поведінки особи характеризується розмежуванням понять «поведінка» та «соціальна поведінка», яка розглядається як поведінка особи, що формується, розвивається, проявляється в умовах суспільного життя, а тому має соціально зумовлений характер [16, с. 237].

Соціологічне вчення П. Сорокіна виокремлює також соціально-правову поведінку, що базується на психофізичних механізмах та суб'єктивних аспектах поведінки як на змінних величинах. Інтегруючим чинником усього соціального життя він вважає колективний рефлекс [21, с. 619]. Таким чином, соціальну поведінку особи в цілому можна трактувати як систему або сукупність взаємопов'язаних дій і вчинків особи, котрі визначаються потребами, мотивами, інтересами, обов'язками та формами суспільного життя, серед яких згідно з природно-правовою концепцією Еріха Фромма виокремлено потреби в спілкуванні, у міжіндивідуальних зв'язках, у творчості, у прагненні до пізнання, уподібнення, освоєння буття. Як видається, процес соціалізації – один з основних елементів формування поведінки особи, у ході якого вбачається здатність особи адаптуватися до системи соціокультурних норм суспільства [22, с. 81].

Висновки. Отже, поведінка особи, яка спершу визначалася як сукупність реакцій людини на оточуюче середовище, а згодом – як вияв волі людини, досліджувалася з часів виникнення людини розумної відносно нашої цивілізації.

Список використаних джерел:

1. Омельчук О. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір : [монографія] / О. Омельчук. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. – 384 с.
2. Марцинковская Т. История психологи / Т. Марцинковская: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/marcin/04.php.
3. Декарт Р. Страсти души: сочинения : в 2 т. / Р. Декарт. – М. : Мысль, 1989. – Т. 1. – 654 с.
4. Декарт Р. Сочинения : в 2 т. / Р. Декарт. – Т. 1. – М. : Мысль, 1989. – 657 с.
5. Основы психологии : [підручник] / за заг. ред. О. Киричука, В. Роменця. – К. : Либідь, 1999. – 632 с.
6. Локк Дж. Опыты о законе природы: сочинения : в 3 т.; [пер. с англ. и лат.]. – Т. 3 / ред. и сост., авт. примеч. А. Субботин. – М. : Мысль, 1988. – 668 с.
7. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо. – М. : Канон-пресс, 1998. – 416 с.
8. Букреев В. Этика права: от истоков этики и права к мировоззрению : [учеб. пособие] / В. Букреев, И. Римская. – М. : Юрайт, 1998. – 336 с.
9. Бачинин В. Энциклопедия философии и социологии права / В. Бачинин. – СПб. : Издательство «Юридически центр Пресс», 2006. – 1081 с.
10. Гайворонська Т. Філософсько-правовий дискурс розуміння свободи й необхідності в історичному контексті / Т. Гайворонська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_35/Gileya35/F7_doc.pdf.
11. Остапець І. Проблеми логіко-гносеологічного визначення свободи в філософії Нового часу / І. Остапець [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vsntu/2008_2009/filos2009/fil13.pdf.
12. Гегель Г. Философия права: соч. в 8 т. / Г. Гегель. – М – Л., 1934. Т. 7. – 380 с.
13. Стецько Д. Свобода совісті: можливості філософського розгляду / Д. Стецько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Filosofia/2007_578/04.pdf.
14. Васильев В. Западная философия XIX века / В. Васильев. – М. : Высшая школа, 2005. – 519 с.
15. Горкхаймер М. Критика інструментального розуму / М. Горкхаймер. – К. : ППС-2002, 2006. – 282 с.
16. Гарасимів З. Природні та соціальні детермінанти формування поведінки людини : філософсько-правовий вимір : дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 / Т. Гарасимів ; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2009. – 458 с.
17. Павлов И. Сборник сочинений / И. Павлов. – М. : АН СРСР, 1963. – Т.2. – 410 с.
18. Козенко Ю. Правова поведінка особи : аксіологічно-нормативна детермінація : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Ю. Козенко; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2012. – 193 с.
19. Юнг К. Психология бессознательного / К. Юнг. – М. : Мысль, 1975. – 481 с.
20. Скиннер Б. Технология поведения / Б. Скиннер. – М. : МУБиП, 1996. – 312 с.
21. Сорокин П. Элементарный ученик общей теории права в связи с теорией государства / П. Сорокин. – СПб. : СПб. ун-т, 2009. – 846 с.
22. Дюркгейм Э. Социология, ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм. – М. : Канон, 1995. – 352 с.

